

фарбныя. Населеныя людзьмі, птушкамі, звярамі, ідэямі, яны падаюць нам цэласны, каларытны малюнак прыёдад-на паўстання Кастуся Каліноўскага і яго касіянераў. Стыль пісьма Караткевіча — майстра гістарычнай тэматыкі — вельмі блізкі стылю пісьма рускага мастака слова, аўтара рамана «Пётр I» Аляксея Талстога. Дакументальны пачатак раствараецца ў адточанасці карцін, з'яў, эпізодаў аддаленага ад нас, а таму крыху загадкавага, рамантычнага жыцця, паказанага У. Караткевічам у «Каласах...».

РЭАЛІЗМ І МАДЭРНІЗМ: ТЛУМАЧЭННЕ ПАНЯЦЦЯЎ

У XX стагоддзі — палярывацыі і размежавання процілеглых тэндэнцый, а таксама іх аб'яднання на новых гісторыка-культурных асновах — выразна абазначыліся дзве традыцыі. Адна з іх была скіраваная на захаванне гуманістычных каштоўнасцей мінулага ў рэчышчы рэалістычнага метаду ў літаратуры і мастацтве (адыход ад гэтых традыцый у бок палітыкі і ідэалогіі выявіўся ў дактрыне сацыялістычнага рэалізму). З другога боку, значна пашырылася культура, звязаная з адрывам (частковым або поўным) ад папярэдніх традыцый, ад сувязей з аб'ектыўнай рэчаіснасцю і сацыяльнымі зрухамі — у рэчышчы літаратуры і мастацтва мадэрнізму (адыход ад мадэрнізму выявіўся ў новым фармальна-змястоўным кантэксце — у постмадэрнізме).

З класікі XIX стагоддзя вядома, што рэалізм — гэта аб'ектыўнае, праўдзівае (у формах, адгаведных самому жыццю) адлюстраванне рэчаіснасці. У XX стагоддзі змест паняцця «рэалізм» значна палічбляецца — у яго ўваходзяць таксама іншыя сродкі аднаўлення жыцця: з дапамогай алегорыі (адназначнай і шматзначнай); рэалістычны вобраз набывае міфалагічную трактоўку (сувязь з першаснымі, найбольш абагуленымі ўяўленнямі пра чалавека, прыроду, грамадства, сусвет) або характар прытчы (з універсальнасцю яе павучання), элементы фантастыкі і гратэску (якія былі ўласцівыя найперш рамантызму) і інш.

Мадэрнізм — гэта агульная назва напрамкаў, якія парываюць з традыцыямі XIX стагоддзя, з рэалізмам і выяўляюць суб'ектыўнае, індывідуалістычнае светабачанне. У адрозненне ад рэалістаў, якія прызнаюць першас-

насць зместу і тэматыкі, *мадэрністы сцвярджаюць прыярытэт формы і сродкаў выяўлення*. Такім чынам, рэалісты і мадэрністы размяжоўваюцца ў вызначэнні прыярытэтаў паміж аб'ектыўным і суб'ектыўным, у адзінстве зместу і формы, ва ўвазе да ідэйна-тэматычнага пласта і пласта вобразна-выяўленчых сродкаў.

Сярод гістарычных форм рэалістычнай літаратуры на працягу стагоддзяў вылучаюць *элементы рэалізму ў мастацтве антычнасці, рэнесансны рэалізм (Адраджэнне), асветніцкі рэалізм XVIII стагоддзя, класічны рэалізм XIX стагоддзя, пралетарскую (або сацыялістычную) літаратуру*, што зарадзілася ў другой палове XIX стагоддзя, а таксама *рэалізм XX стагоддзя*, у тым ліку сацыялістычны рэалізм. Калі літаратура рэалізму аднаўляе вобраз чалавека ў адзінстве трох яго пачаткаў — прыроднага, сацыяльнага, псіхалагічнага, вывучаючы іх ва ўсёй складанасці і неадназначнасці, дык літаратура сацыялістычнага рэалізму аддае перавагу сацыяльнаму, чалавеку як «чалавеку грамадскаму» (паводле вызначэння К. Маркса). Межы гэтага метаду сталі своеасабліва цэнзураю (і знешняю і ўнутранаю), пераступаць праз якую не дазвалялася па палітычных і ідэалагічных матывах. Метад сацыялістычнага рэалізму быў пашыраны не толькі ў СССР (да яго распаду ў 1991 годзе.), але і ў краінах былой сацыялістычнай садружнасці (дзе пашыралася і так званая дэмакратычная літаратура), у шэрагу заходнееўрапейскіх краін і ў ЗША.

Сярод мадэрнісцкіх школ і напрамкаў вылучаюць плыні авангардысцкага і неа(пост)авангардысцкага накірункаў. Паняцце «*авангардызм*» стала больш ужывальным за паняцце «*мадэрнізм*», яно азначае найноўшыя дасягненні ў той ці іншай сферы літаратуры і мастацтва. У выяўленчым мастацтве першай чвэрці XX стагоддзя вылучыліся заснавальнікі *кубізму* Жорж Брак і Пабла Пікаса. Пад яго ўплывам складвалася і творчасць *лідэра авангарда* ў Парыжы французскага паэта *Гіёма Апалінэра*.

Сапраўднае імя гэтага паэта — *Гіём Альбер Уладзімір Аляксандр Апалінарый Кастравіцкі*, і па свайму паходжанню з боку маці ён належыць да таго ж роду, што і беларускі паэт К. Каганец. Маёнтак Кастравіцкіх (Дарашковічы каля Навагрудка) быў канфіскаваны пасля паўстання 1863—1864 гадоў. У Італіі, куды эміграваў дзед Апалінэра, прайшло дзяцінства і юнацтва паэта. Шэраг вершаў Апалінэра адзначаны яго зваротам да вобразаў Расіі,

Польшчы, іншых славянскіх краін. Выбраныя пераклады з Апалінэра неаднаразова выдаваліся на беларускай мове (са зборнікаў «Бестыярыі, або Картэж Арфея», «Алкаголь. Вершы 1898—1913», «Каліграфы. Вершы Вайны і Міру»). Творчасць Апалінэра мае адносіны і да другога кірунку ў літаратуры і мастацтве, які пашырыўся ў 1909 — 1914 гадах, — *футурызму*.

Футурысты свядома парывалі з традыцыямі класічнай літаратуры, абагаўляючы тэхніку і свет, у якім перамагае хуткасць і энергія. Футурысты вядомыя і сваімі заклікамі да гвалту, да вайны.

Экспрэсіяністы адлюстравалі ў сваёй творчасці ўнутраныя перажыванні суб'екта. Дзеля больш дакладнага іх узнаўлення яны перадавалі навакольны свет у скажоных вобразах. Так, у мастацтве экспрэсіянізму былі распрацаваныя вобразы «крыку»: карціна «Крык» нарвежскага мастака Эдварда Мунка, «крык-драма» ў Германіі (Эрнст Толер, Георг Кайзер).

На хвалі антываеннага пратэсту ўзнік *дадаізм*, прадстаўнікі якога адкрыта адмовіліся ад удзелу ў вайне, ад традыцый папярэдняга мастацтва (так, на партрэце Мэры Лізы, або Джаконды, вядомага мастака Леанарда да Вінчы, пры яго перастварэнні амерыканскім мастаком, французам па паходжанні, Марсэлем Дзюшанам былі дэмаляваныя вусы і барада). Дадаісты ўпершыню пераважылі мастацтва ў антымастацтва: падмяніўшы мастацкі твор прадметам рэчавага свету, яны «растворылі» мастацтва ў рэчавым свеце (таксама ўпершыню ў «творчасці» Дзюшана), вылучылі абсурднасць яна асобны мастацкі прыём.

Сферу неўсвядомленага прызнаў крыніцаю мастацтва прадстаўнікі *сюррэалізму* (тэрмін знайджены Апалінэрам), якія ўводзілі ў мастацтва «ашаламляльныя» вобразы: «облезлае сонце гожырает удары топора» (Лейрыс), «куст — красны, як і ты, калі яно зелена» (Андрэ Брэтон). Аўтаматызм і пісьма, спалучэнне неспалучальнага, прадметнасць навывярт, калі матэрыяльнае губляе сваю матэрыяльную абалонку, а ідэальнае набывае рэчавае ўвасабленне, увага да гуказапісу і адмаўленне ад знакаў прыпынку і іншае — усё гэта вызначае мастацкі метада і паэтыку сюррэалістаў.

Метада «плыні свядомасці» ўвайшоў у шырокі ўжытак у пачатку XX стагоддзя дзякуючы творчасці Джэймса Джойса, Марсэля Пруста і інш.

У другой палове XX стагоддзя пашырыліся *неаавангардысцкія кірункі* і школы: *тэатр абсурду*, школа «*новага рамана*» ў Францыі, «*канкрэтная паэзія*» ў Англіі і інш. Тэатр абсурду, прадстаўлены найперш драматургамі Сэмюэлем Бекетам і Эжэнам Ёнэска, выяўляе ідэю татальнага адчужэння ў грамадстве, немагчымасць людзей зразумець адзін аднаго, ідэю татальнай (духоўнай, маральнай, фізічнай) дэградацыі чалавека. Эксперыментальныя пошукі прадстаўнікоў «новага рамана» былі звязаныя да таго, каб «чысціць» свет ад чалавечага «я», ад непаўторнасці яго актыўнага ўспрымання, выключыць сюжэт і зняць дэчых асоб, паказаць наваколле ў «чыстым» выглядзе, такім, якое яно нібыта і ёсць на самай справе.

ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛІЗМ ЯК НОВАЯ ФІЛАСОФСКАЯ, ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАЯ СІСТЭМА

Філасофія і літаратура *экзистэнцыялізму* надзвычай выразна выявіла гэтае адчуванне расколатасці свету, пошукі ўласных шляхоў у новых умовах, сфармулявала думку пра неабходнасць выбару і праблему адказнасці чалавека за свой выбар. Паняцце «экзистэнцыялізм» паходзіць ад слова «экзистэнцыя», што значыць «існаванне». Каб зразумець яго сутнасць, звернемся да наступнага.

Француз Жан-Поль Сартр, аўтар тэарэтычных прац і мастацкіх твораў, прывёў адзін выразны прыклад. Аднойчы да яго прыйшоў адзін з яго вучняў з просьбаю даць параду. Быў пачатак Другой сусветнай вайны, і малады чалавек паўстаў перад праблемаю: або паехаць у Англію і паступіць ва ўзброеныя сілы «Францыі, якая змагаецца» (на чале з Дэ Голем, пасля капітуляцыі Францыі ў 1940 годзе яны працягвалі барацьбу з фашызмам), што азначала б пакінуць сваю маці бездапаможнай, або застацца са сваёй маці і дапамагаць канкрэтна ёй. Малады чалавек добра разумеў, што маці жыве ім адным і што яго ад'езд, а магчыма і смерць, «увядзе яе ў поўны адчай» (з працы Сартра «Экзистэнцыялізм — гэта гуманізм»). Менавіта ў гады Другой сусветнай вайны так востра паўстала праблема выбару. Гэта была праблема палітычная, сацыяльная, псіхалагічная, маральная, духоўная, і не толькі грамадская, але і глыбока індывідуальная.